

УДК 347.44 (045)

С. Я. Вавженчук, кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри цивільного права і процесу Юридичного інституту «Інститут повітряного і космічного права» Національного авіаційного університету

ДО ПИТАННЯ ДОГОВІРНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ДОГОВОРАМИ НА ПОСТАЧАННЯ ЕЛЕКТРОЕНЕРГІЇ

Юридичний інститут «Інститут повітряного і космічного права» НАУ

У даній статті автор звертає увагу на окремі аспекти юридичної природи відповідальності учасників договірних відносин у сфері постачання електроенергії. Приділяється увага науковим підходам щодо визначення цивільно-правової відповідальності, об'єктному та суб'єктному складу відповідальності у разі порушення договору на постачання електроенергії.

Ключові слова: юридична природа, відповідальність учасників, об'єктивний склад, суб'єктивний склад, постачання електроенергії.

Застосування права у будь-якій державі та формування, непохитність суспільних правовідносин у галузі електроенергопостачання залежать від вдалого застосування конструкції договірної відповідальності в цивільному праві. Існує необхідність у з'ясуванні правової природи цивільно-правової відповідальності у зазначеній сфері. Адже розкриття суті цивільно-правової відповідальності має не лише науково-теоретичне, а й практичне значення в регулюванні правовідносин у галузі постачання електроенергії за договорами постачання електроенергії.

Поняття цивільно-правової відповідальності завжди вважалося складним та спірним як у наукових колах правників, так і серед юристів-практиків. Положення цивільно-правової відповідальності досить тісно пов'язані з положеннями юридичної відповідальності, тому що поняття «цивільно-правова відповідальність» і «юридична відповідальність» співвідносяться як вид і рід.

Не можна не погодитись з Л. С. Мамутом, який вказував, що треба визнати дослідження відповідальності як такої заняттям дуже ризикованим. У деякому сенсі воно нагадує прохід по мішному полю. Один необережний поступ (слово) – і вибух. Вибух обурення, звинувачень, спростувань тощо. Надто палкою у своєму соціально-історичному смислі є ця проблема [9].

Якщо ж розглядати цивільно-правову відповідальність як вид юридичної відповідальності, то вона виражається у формі обмежень особистого або майнового порядку. Разом усі ці види відповідальності призначаються для за-

безпечення впорядкованості, стабільності суспільних відносин у різних сферах життя суспільства.

Досліджуючи такий інститут цивільного права, як відповідальність, не можна не згадати про категорію юридичної відповідальності. Юридична відповідальність має важливе значення для цивільного права, а отже, і для правовідносин у сфері електроенергопостачання, так як супроводжуючи його, забезпечує нормальний розвиток суспільних відносин. Міра юридичної відповідальності для цивільного права повинна мати загальне значення, так як супроводжує усі без винятку його інститути. А проявляється вона передусім у наслідках порушення існуючого зобов'язання (договірної відповідальності) або у наслідках самого правопорушення, яке породжує нове зобов'язання (деліктна відповідальність) [7]. Таким чином, поява інституту відповідальності у цивільному праві, а отже, і у сфері електроенергопостачання є неминучим і необхідним з точки зору належного забезпечення виконання зобов'язань за договорами електроенергопостачання.

Необхідно підкреслити, що у цій статті під договором на постачання електричної енергії слід розуміти правочин двох або більше осіб, спрямований на встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків у сфері постачання електричної енергії за регульованим та перегульованим тарифом. Не можна погодитись з позицією Національної комісії з питань регулювання електроенергетики України, яка у ст. 1 постанови від 31 липня 1996 р. № 28

вказує, що під договором про купівлю-продаж електричної енергії слід вважати угоду двох сторін (постачальник електричної енергії за нерегульованим тарифом і споживач), що є документом певної форми, який встановлює зміст та регулює правовідносини між сторонами під час купівлі-продажу електричної енергії, а під договором про постачання електричної енергії слід розуміти угоду двох сторін (постачальник електричної енергії за регульованим тарифом і споживач), що є документом певної форми, який встановлює зміст та регулює правовідносини між сторонами під час постачання електричної енергії за регульованим тарифом [2]. Враховуючи ч. 2 ст. 714 ЦК України [1], до договору постачання енергетичними та іншими ресурсами через приєднану мережу застосовуються загальні положення про купівлю-продаж, положення про договір поставки, якщо інше не встановлено законом або не випливає із суті відносин сторін. Закон не дає визначення договорів на постачання електроенергії. Положення п. 2 ст. 712 ЦК України вказують, що до договору поставки застосовуються загальні положення про купівлю-продаж [1].

Логічним висновком буде твердження, що договір про постачання електричної енергії є видом цивільно-правового договору купівлі-продажу так як до першого в силу закону застосовуються правила купівлі-продажу. З огляду на це розглядаючи постанову НКРЕ № 28 [2] містить неправильний підхід до розуміння договору купівлі-продажу та постачання електричної енергії, покладаючи в основу розмежування критерій регульованого або нерегульованого тарифу.

Досліджуючи питання цивільно-правової відповідальності у сфері електроенергопостачання, звичайно постає питання щодо її суті. Але суть відповідальності за договором на постачання електричної енергії, аж ніяк, не у покаранні винного у разі невиконання або не належного виконання ним такого договірної зобов'язання, що має місце у кримінальному праві (мається на увазі покарання), а у компенсації (відшкодуванні) порушеної майнової сфери контрагента, тобто сторони в договорі, чий майнові інтереси та суб'єктивні права були порушені. «Мета цивільної відповідальності полягає у тому, щоб винагородити приватну особу за шкоду, заподіяну їй іншою особою. Цивільна відповідальність схиляється до сплати винагороди, еквівалентної заподіяній шкоді» [5]. Тобто цивільно-правова відповідальність за порушен-

ня договірних зобов'язань у сфері постачання електроенергії має на меті відшкодування майнової сфери потерпілої особи.

Так, ч. 3 ст. 22 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) вказує, що збитки відшкодовуються у повному обсязі, якщо договором або законом не передбачено відшкодування у меншому або більшому розмірі [1]. Законодавець дає можливість договором або законом зменшити або збільшити рівень відповідальності. Тобто потерпілий, право якого було порушено, внаслідок порушення договірної зобов'язання у сфері постачання електроенергією може повністю не відновити свою майнову сферу, або навпаки отримати дохід унаслідок вказівки закону або договору.

На перший погляд здається, що такий принцип відповідальності, як відшкодування майнової сфери потерпілої особи не дотримується внаслідок дії ч. 3 ст. 22 ЦК України, але це не так. Особливістю договірної відповідальності у сфері постачання електроенергією є саме те, що вона може встановлюватись межами такого договору, тобто її розмір може зменшуватись або збільшуватись умовами договору постачання електроенергії. Необхідно підкреслити, що така особливість договірної відповідальності міститься у ст. 22 ЦК України.

Враховуючи п.п. 1.2. постанови Національної комісії з питань регулювання електроенергетики України «Про затвердження Правил користування електричною енергією» № 28, електрична енергія (активна) енергоносієм, який виступає на ринку як товар, що відрізняється від інших товарів особливими споживчими якостями та фізико-технічними характеристиками (однотимчасність виробництва та споживання, неможливість складування, повернення, переадресування), які визначають необхідність регулювання та регламентації використання цього товару [2].

Як наслідок, відповідальність за порушення умов договору на постачання електроенергії певною мірою залежить від властивостей електроенергії як товару. Такими властивостями є: електроенергія при передачі споживається і не може бути повернута постачальнику; постачання електроенергії здійснюється тільки через приєднану мережу; електроенергію неможливо накопичувати і зберігати у значних кількостях; виробництво електроенергії тісно сполучено з її споживанням; для постачання електроенергії постачальнику та абоненту необхідно мати технічні прилади для підключення до енергоме-

режі; безупинність виробництва і споживання електроенергії.

Вказані особливості електроенергії дають підстави зробити логічний висновок про те, що неможливо скористатись таким видом забезпечення виконання зобов'язання, як притримання у цивільному праві. Так, у разі порушення договірної зобов'язання абонентом постачальник не в змозі скористатись правом притримання.

Відповідно до ст. 594 ЦК України, «Кредитор, який правомірно володіє річчю, що підлягає передачі боржникові або особі, вказаній боржником, у разі невиконання ним у строк зобов'язання щодо оплати цієї речі або відшкодування кредитором пов'язаних з нею витрат та інших збитків має право притримати її у себе до виконання боржником зобов'язання». Проте особливістю договору купівлі-продажу є його специфічний об'єкт – електроенергія, яку неможливо притримати внаслідок її фізичних властивостей.

До специфічних особливостей у вказаній сфері належить також неможливість наявності в таких договорах умов терміну придатності товару, комплектності товару, тари і упаковки, гарантійних термінів, а отже, неможливості встановлення відповідальності у цих випадках.

Враховуючи ряд чинників, слід вказати, що договір на постачання електроенергії містить досить специфічний об'єкт – електроенергію. Також не варто забувати, що у такому договорі в силу об'єктивних причин відсутні деякі договірні умови, а це в свою чергу призводить до встановлення відповідальності певного роду.

Звертаючись до радянського цивільного права, можна знайти яскраві приклади, дещо іншого бачення цивільної відповідальності. Саме у цей період розвитку цивільного права деякі дослідники прагнули обґрунтувати тезу про міжгалузеву сутність інституту відповідальності. Таким твердженням вони доводили цілісність радянського права і неможливість його поділу на приватне та публічне, оскільки «радянському праву далекі поняття «приватного» та «публічного» права», а «в умовах соціалістичного ладу немає й не може бути непримиренних протиріч між суспільними й індивідуальними інтересами» [8].

Враховуючи потреби сьогодення та звертаючись до історичних витоків права, здається необхідним, досліджувати цивільно-правову відповідальність сторін за договором на постачання електроенергією відштовхуючись від поділу права на приватне та публічне, і таким

чином виходити на сутність договірної відповідальності у сфері постачання електроенергією. У свій час С. С. Алексєєв зазначав, що саме в поділі права на приватне та публічне «сховані й реалізуються основи і принципи права як інституту цивілізації, приготованого історією («проведінням», «здумом природи») для ліберальної епохи в житті людей» [4]. Досліджуючи юридичну відповідальність, можна зробити висновок, що її необхідно поділяти на приватноправову та публічно-правову. Такий поділ зумовлений, перш за все, історичним розвитком суспільства та необхідністю виокремлення особливостей юридичної відповідальності. В основі такого поділу юридичної відповідальності може знаходитись критерій інтересу (матеріальна теорія) або ж критерій організації захисту (формальна теорія). Справді, ще у стародавньому Римі виокремлювали публічно-правову та приватноправову відповідальність, виходячи з поділу права на приватне (*jus privatum*, або *jus civile*) та публічне (*jus publicum*). Також Ульпіан в свій час зазначав: «*Publicum jus est quod ad statum rei romanae spectat, privatum quod ad singulorum utilitatem*» (D.1.1.1.2.) [11]. Публічним правом є те, яке відноситься до положень римської держави; приватне – яке відноситься до користі окремих осіб.

Виходячи з такого твердження, приватноправову, а отже, і цивільно-правову відповідальність можна розуміти, як відповідальність, яка спрямована на захист переважно інтересів окремих осіб у їх взаємовідносинах з іншими особами. Звичайно цивільне право не є приватним правом у «рафінованому» вигляді, але воно є основою приватноправових відносин.

У свою чергу, публічно-правову відповідальність можна визначити, як відповідальність, що спрямована на захист переважно інтересів держави (публічних), тобто інтересів усіх і кожного. Публічно-правова відповідальність характеризується певним суб'єктивним складом. У такому правопорушенні завжди стороною є держава в особі певного органу або посадової особи. Держава завжди ініціює притягнення правопорушника до публічно-правової відповідальності за недотримання останнім встановленого публічною владою правопорядку у відповідній сфері суспільних відносин. При порушенні публічно-правових норм ініціювання публічно-правової відповідальності є невідворотним, на відміну від приватного права.

З огляду на вказану проблематику не можна не погодитись з позицією Й. О. Покровсько-

го, який вказував: «Раз совершенно преступление, положение преступника определяется исключительно волею власти, и никакая частная воля этого положения изменить не может: государство по собственной инициативе привлекает виновного к ответственности и полагает на него соответствующее наказание; даже прощение потерпевшего не может устранить ни преследования, ни наказания. Для частных определений и соглашений нет никакого места; положение преступника определяется велениями, исходящими из одного единственного центра – власти» [11]. Приватноправова відповідальність має на меті, звичайно, захист, переважно, приватноправових інтересів. Але не слід забувати, що у кожному правилі можуть бути свої вищтки. У цьому випадку винятком буде ст. 49 Цивільного кодексу УРСР 1963 р. [3]. Відповідальність у даному випадку буде носити публічно-правовий характер, тому що встановлена за укладення угод з метою, суперечною інтересам держави і суспільства. Такі угоди порушують публічний порядок, який і є специфічним об'єктом посягання.

Аналізуючи ст. 49 Цивільного кодексу УРСР [3], можна дійти до єдиного висновку, який полягає у тому, що реалізація відповідальності носить, виключно, приватноправовий характер, тобто така угода визнається недійсною. Наслідки ж такого визнання угоди недійсною носять публічно-правовий характер, так як застосування такої відповідальності не узгоджується з цивілістичним принципом компенсаційного характеру відшкодування шкоди одержавше та/або належне за такою угодою стягується в дохід держави за рахунок винної сторони. Ініціювання відповідальності зазначеної у ст. 49 Цивільного кодексу УРСР [3] належить знову ж таки державі і є невідворотним, тобто не залежить від волі потерпілого.

З огляду на діюче законодавство Цивільний кодекс України дещо інакше врегулює досліджуване питання. Зокрема, ч. 2 ст. 228 ЦК України вказує, що правочин, який порушує публічний порядок є нікчемним. Необхідно також звернутись до ч. 2 ст. 216 ЦК України, яка вказує, що при вчиненні недійсного правочину другої стороні або третій особі (у даному випадку це держава) завдає збитків та моральної шкоди, вони підлягають відшкодуванню винною стороною.

Враховуючи позицію законодавця (ст. 216 ЦК України), яка вказує на правові наслідки недійсності правочинів, ми доходимо висновку,

що норма містить положення, які дотримуються прищину компенсаційного характеру відшкодування шкоди. Якщо при порушенні публічного порядку державі, як третій особі, завдані збитки, тоді винна сторона зобов'язана їх відшкодувати. Як висновок, слід зазначити, що правова конструкція, яка міститься у Цивільному кодексі України, з цього питання, є на порядок збалансованішою, а ніж у Цивільному кодексі УРСР 1963 р. [3].

У галузі енергопостачання цивільно-правова відповідальність теж має свій суб'єктний склад. Такий суб'єктивний склад у будь-якому випадку відрізняється від суб'єктного складу публічно-правової відповідальності. У цивільному праві потерпілий, при порушенні його суб'єктивного права, як приватна особа, сам вирішує питання притягнення до відповідальності. Тобто саме йому, належить вольовий момент, який визначає відновлення його порушеного права (потерпілий самостійно вирішує чи застосовувати норми відповідальності до порушника). Так, наприклад, за договором на постачання електроенергії постачальник зобов'язується поставити електроенергію абоненту, а абонент спожив певну її кількість, але сплатив за неї постачальнику визначену таким договором та встановленими тарифами суму грошей (ціну) з пропуском встановленого договором строку розрахунку. Відповідно до умов договору, за порушення строків розрахунку встановлювався штраф. Отже, маємо порушення суб'єктивного права постачальника електроенергії. Але лише постачальник, або у добровільному порядку абонент може ініціювати інструментарій відповідальності. Держава, у даному випадку, дає лише потенційну можливість захистити таке порушене право і не є суб'єктом на користь якого здійснюється стягнення санкцій, передбачених законом, або договором.

Також необхідно наголосити, що мірами приватноправової відповідальності забезпечується здійснення захисту не тільки приватних, а певною мірою й публічних інтересів. Це означає, що ціллю цивільно-правової відповідальності є насамперед захист приватних інтересів осіб, а захист публічних інтересів осіб здійснюється побічно і не є самоціллю, а отже, і головною метою.

У кримінальному, як публічному праві визначити відповідальність суб'єкта є досить помірним завданням і вбачається простіше ніж у цивільному праві. Якщо особа вчинила кримінально каране діяння, тобто злочин, тоді вона

повинна понести покарання у вигляді позбавлення волі, виправних робіт, штрафу або у вигляді, яке передбачене кримінальним законом. Отже, покарання, яке буде цести особа і буде відповідальністю.

Складність розуміння цивільно-правової відповідальності полягає, перш за все, у специфіці кола відносин, які регулюються цивільним правом, також його цілями, об'єктом та методом його регулювання. Коло відносин, яке врегульовується цивільним правом, є надзвичайно широким. Виходячи з наведеного можна зробити висновок, що це ускладнює вирішення питань цивільно-правової відповідальності. Широке коло відносин, які регулюються цивільним правом, розрізняє у правовому положенні суб'єктів цивільного обороту і саме по собі ускладнює вирішення питань цивільно-правової відповідальності, які вже за цими питаннями не можуть вирішуватись однозначно [6].

Для ширшого розуміння цивільно-правової відповідальності у галузі енергопостачання необхідно звернути увагу і на об'єкт кримінального права. Вбачається, що об'єктом кримінального права є суспільні відносини, які пов'язані з кримінально-правовими правопорушеннями. Цивільне право має на меті регулювання майнових і не майнових відносин між учасниками цивільного обороту. Відносини, пов'язані з цивільно-правовою відповідальністю, не мають першочергового значення, так як цивільне право презюмує розумність, добросовісність, учасників цивільного обороту. Враховуючи такі особливості зазначених галузей права, ми доходимо до твердження, що у цивільному праві інститут відповідальності займає не перше місце, як це має місце, наприклад, у кримінальному праві.

Не слід забувати, що відповідальність сторін за договорами на постачання електроенергії є центральним та основним засобом захисту їх порушених прав, яка окреслюється суворим впливом на особу правопорушника. Але обов'язково треба зазначити, що цивільно-правова відповідальність для цивільного права є швидше винятком, аніж правилом.

Така конструкція відповідальності є прийнятною для приватного права, так як цивільне право завдяки різноманітності способів і методів правового регулювання цивільних прав та обов'язків, характеру взаємовідносин суб'єктів цивільного обороту має досить різноманітний арсенал впливу на суб'єкта (окрім відповідальності), який не виконує або виконує неналеж-

ним чином своє зобов'язання. Такими способами впливу можуть бути регулятивні або попереджувальні.

Виходячи з теорії цивільного права та переліку, який наведений ст. 16 ЦК України, можна зробити висновок, що засоби захисту цивільних прав та інтересів поділяються на спеціальні засоби захисту (визнання права; визнання правочину недійсним; припинення дії яка порушує право; відновлення становища, яке існувало до порушення; примусове виконання обов'язку в натурі; зміна правовідносин; припинення правовідносин; визнання незаконними рішення, дії чи бездіяльність органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб) та засоби відповідальності (відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди; відшкодування моральної (немайнової) шкоди та ін.). Правильним є залишення відкритого переліку засобів захисту в ст. 16 ЦК України: «Суд може захистити цивільне право або інтерес іншим способом, що встановлений договором або законом» [1]. У той же час, ч. 1 ст. 6 Цивільного кодексу УРСР 1963 р. передбачений теж відкритий перелік засобів захисту, але передбачений лише законодавством (підкреслення наше. Я. С.). Отже, положення ст. 16 ЦК України сформульоване більш правильно ніж положення ст. 6 Цивільного кодексу УРСР 1963 р. Позитивним є і те, що засоби захисту цивільних прав не обмежуються ст. 16 ЦК України вони передбачені і у ст. ст. 18, 19 ЦК України, як захист цивільних прав нотаріусом, самозахист цивільних прав та ін. Отже, як бачимо, Цивільний кодекс України містить Гл. 3 з окремими статтями засобів захисту цивільних прав.

Необхідно відзначити, що цивільно-правова відповідальність є однією з форм захисту цивільних прав осіб. У свою чергу, захист цивільних прав є певною складовою функцією держави щодо забезпечення цивільних прав. Право не може існувати без надійного захисту, тому що реалізація такого права без захисту буде надто звужена. Беззахисне право перетворюється у декларашію суб'єктивних можливостей. Правильно відзначав Д. І. Мейер, вказуючи, що суб'єктивне право, як визнана суспільством та закріплена в законодавстві міра свободи конкретного індивідуума, зобов'язана користуватись охороною з боку суспільства, і в першу чергу, в особі держави, як органу, який наділений соціальними функціями з організації

життєдіяльності суспільства, у тому числі і з організації законодавчої та виконавчої влади і судочинства, а також з охорони та захисту прав та свобод громадян та інших суб'єктів суспільства. Якщо ж свобода особи у відомих межах визнана та зведена у ранг суб'єктивного права, то будь-яке пасивістичке вторгнення в неї має бути зупинене – інакше без цього користування свободою буде неможливе [10].

Література

1. *Цивільний кодекс України*: Офіційне видання. – К.: Атіка, 2004. – 416 с.
2. *Про затвердження Правил користування електричною енергією*: постанова Національної комісії з питань регулювання електроенергетики України від 31 липня 1996 р. № 28 / <http://www.liga.net>
3. *Цивільний кодекс Української РСР* // Відомості Верховної Ради. – 1963. – № 30.

4. *Алексеев С. С.* Право: азбука – теория философия: Опыт комплексного исследования. – С. 583.

5. *Годэмэ Е.* Общая теория обязательств: Пер. с фр. // Учен. тр. ВИЮП. – М.: Юридат, 1948. – Вып. XIII. С. 309.

6. *Грибанов В. П.* Ответственность за нарушение гражданских прав и обязанностей. – М.: Изд-во «Знание», 1973. – С. 24-25.

7. *Иоффе О. С.* Развитие цивилистической мысли в СССР. (часть II), Изд-во Ленинградского университета. Ленинград, 1978. – С. 128.

8. *Матвеев Г. К.* Вица в советском гражданском праве. – К.: Изд-во КГУ, 1955. – С. 20.

9. *Мамун Л. С.* Проблема ответственности народа // Вопросы философии. 1999. № 8. С. 19-28.

10. *Мейер Д. И.* Русское гражданское право. Ч. 1. – М.: Статут, 1997. – С. 264.

11. *Покровский И. А.* Основные проблемы гражданского права. – М.: Статут, 2000. – С. 37.

С. Я. Вавженчук

К вопросу договорной ответственности за договорами на поставку электроэнергии.

В данной статье автор обращает внимание на отдельные аспекты юридической природы ответственности участников договорных отношений в сфере поставки электроэнергии. Определяется внимание научным подходам к определению гражданско-правовой ответственности, объективному и субъективному составу ответственности в случае нарушения договора на поставку электроэнергии.

In this article an author pays attention to the separate aspects of legal nature of responsibility of participants of contractual relations in the field of supply of electric power. Attention is spared to scientific approaches in relation to determination of civil liability, to objective and subject composition of responsibility in breach of contract on the supply of electric power.